

М. Гарма
13 днів в
карпатській
Україні

М. ГАРМА.

Львів. Бібліотека
Ан. УРСР

13 ДНІВ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

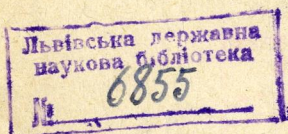
(уривок із споминів)

КНИГОЗВІРНЯ
"СТУДІОН"
у Львові

1941.

А. Гарма,
Друж

145(2=yu)5-649.1

Це тяжко сьогодні собі й уявити, скільки радості, скільки надземської втіхи вляла в наші серця свідомість, що ми вже на вільній землі, нашої, рідної Держави.

— Боже, летіло якось само з уст, а ми мали сидіти тепер у тюрмі!

— Чого ж нам більше скриватись?

Виходимо з яруг на дорогу й просто куди люди, правцюємо до мети. Між люде десь, де нас потрібно, де праця наших рук чекає.

Стрічаємо першу, запряжену в бурі корови фіру. І худоба й фіра зовсім інакші, як у нас. Віз драбенястий, розхлябістаний. Питаю дядя:

— Що то за село?

— Новоселиця! — Розбалакуємося.

— Село велике?

— Так!

— А хто є в вас у селі?

— Військо!

— Українське?

— Ні, фінанси!

— А де вони стоять?

— Ще кавалок. Але ви там підіть, бо треба в них зголоситися. Тут ходять терористи, то можуть вас узяти за них і, постріляють.

— А ви знаєте хто ми?

— Та звідтам.

— А почім пізнаєте?

— Тут багато переходить. От, перед вами, вісьмох о 7 год. пішло.

Дякуємо бойкові за пораду і йдемо далі. Заходимо в якусь більшу господу.

— Здорові були!-здоровимо цілу громаду людей, що там толокою молотила „вівсик“.

Дядьки відздоровкались і цікаві обступили нас звідусіль.

— А що ж там чувати? запитав один із них.

— Де?

— А там?

— А ви яким чином знаєте, що ми звідтіль?

— Бо ви не перші. Ми чули, що у Львові й Стрию революція була. Ну дали там полякам?

Ми розповіли все, що знали і не знали про львівську і стрийську, маніфестації. Тут перемінилися вони на революцію, так і ми оповідали про них, як про революцію. Природно, мусіло бути багато вбитих, ранених і потоки крові. Головне, що поляки дістали. Наші слухачі так і раділи. Тільки — і тут ми охопили в своєму запалі—ми завважили, що дядьки з українців також невдоволені. Що більше —слово по слові, слово по слові, а перед нами стала гола, як скеля Закарпатська правда: чех — собака, українець — такий самий, чоловіком є, маляр.

— Тут є два тисячі тих українців. Ще з війни. По містах порозсідались, самі пани. З чехами держать — говорив один із них.

— Такі животики повипасали — докинув інший, ще й каблуківато запахнув рукою перед своїм черевом.

--- ???... Нам душно.

Хутко полишаємо Новоселицю і заходимо в Присліп.

Пемо нектар гіркої свідомості: наше радісне самопочуття, помало перемінилось у себечуття мандрівників у Африканській пустині. Що діяти?

— Знаєте, що Федоре—заговорив я нарешті до нашого бойка, сопутника — нам уже все одно. Ми підемо далше. Вас шкода. Вам потамтому боці нічого не грозить і тому ви найкраще зробите, коли вернетесь. Дістанете наші револьвери, компас, а не схочете самі перейти границі, так дайте один револьвер котрому небудь Закарпатцеві (а вони ласі на зброю, аж очі світять) а він вас відпровадить аж на тамтой бік. Можете бути безпечні!

О годині 12-й того самого дня Федір із нами попрощався.

В селі Прислупі ми щераз зупинилися, знову при малотільниках. Подприходили сусіди, жінки, діти, счинився „сойм“: І знову про Польщу і про Львів і про Стрий. Всюди знають, що в Польщі кипить. Довідуємося знову про польських терористів. Там міст висадили, там стріляли, там убили—збудилася загальна до них ненависть. А тут уже й чутки ходять, що і їх гине не мало. Бойки ідуть на них поспіль із чехами: хто лиш де їх побачить, так і алярмує всіх і вся.

Коли ж приїздить звідкілясь „бурими“ дрібної будови, старший бойко. Приступає до гурту:

— Хто вони питає? — вказуючи на нас.

Я спішу з відповіддю:

— Українці з тамтого боку, Галичане!

— Що за Українці? — настоює задиркувато бойко.

— Українці, — повторюю — свої люде.

Бойко аж—заскребчотав зубами. Блиснув із під лоба, очицями й раптом, кинувся як скажений.

— Українці, українці! — викривлював губи — українці? Що за українці? Русські! Нема жадної України!

— Дядьку не гарячіться, москалі є русські — ми, українці.

— Нема москалів, є русські — закричав ще сильніше дядя — ми малорусси, а ті великорусси. (Аж піна з уст пішла сердезі.)

Це нарешті випроварило й мене з терпцк. Я глянув різко на дядька й ступаючи крок за кроком, заговорив тихо, але твердо:

— Чоловіче, що тобі не подобалося?...

Дядя схилив голову, плюнув, завернув, і... пішов до своїх бурих. Коли вже був при люшні, знову вибухнув слиною. Ми від нього відвернулись і він поїхав.

Коли ж тут надійшов неогрядний панок.

— О — це українець, учитель — заговорили жінки.

Панок прийшов. Цікавий українець — „даже“, „хорошо“, „пачому“, „нельзя“ — аж кишіло від тих і других цвіток у його балачці.

Аж тут надійшов ще інший, старший добродій із па-
личкою і дебелою папіроскою в зубах.

— Це українець, ваш, з Галичини — інформував нас
наш співрозмовник.

— Ах ті наші! — хотілося виговорити, з досади.

— Здорові були! — поздоровився наш землячок звід-
дала. Прийшов, подав руку нашому співрозмовникові, а той
зарекомендував нас. Пришелець, родак Самбірщини, мав
гарне назвисько на — „енко“ і неполий розмах. (Мабудь
сталий побут в горах нахилив його дивитися на все здале-
ка, на всіх згори. Він був з нами, але очі, пасли, або неда-
лекі бойкині з пагорбка, або ще дальшу отару з полонини).

— Ага, ви звідтам! — говорив він...

— А чого ви сюди прийшли? Що ви будете тут роби-
ти? Тут біда!

— Власне пане директоре—посмішив я з виясненням—
ми, знехоття знайшлися в дуже немилій ситуації. Нас го-
тові судити: от Галичане, тільки почули, що тут щось тво-
риться, так давай усі днями й ночами збігаються сюди, як
шакалі на жир. А тимчасом воно не все слушно. І я мушу
відразу на вступі сказати, що ми втікли від арештування
польської поліції ще 15 серпня, а тоді взагалі й чути нічо-
го не було про Закарпаття. Тепер ми втіли перейти гра-
ницю, але ми не напераємося тут полишитися. І коли нас
не потрібно тут, ми кожної хвилини готсві всюди, до Ні-
меччини, до Франції, до Америки на край світа, щоб тіль-
ки не до Польщі.

— Гм—мгикнув земляк, а тепер що будете робити?

— Та нічого, пане директоре. Не знаємо, що далі
почати.

— А на станиці фінансів ви були?

— Ні! боїмося, щоб чого лихого не було.

— Чого ж? Так ходіть, підемо разом, я йду також у
тому напрямі.

— Але ми все ж побоюємося... Що вони з нами зроб-
лять?

— Вони вас певно відставлять до Волового, там
спишуть із вас дані, дадуть вам папери і пустять.

От і ми вже на станиці. Наш земляк полишив нас на дворі, а сам пішов до середини. Через хвилину вийшов із заспанним чехом.

— Це ті хлопці! — зарекомендував нас. Подав іще, так ніби знехоття, нам руку і поздоровив:

— Бувайте!

За директором подимилось, як за льокомотивою.

Фінанси — цебто гранична сторожа, виявилися не найгіршими людьми. Гуторили з нами, розпитували, і нам про дещо оповідали. Та найохотніше лаялись на Польщу і поляків. Кожний проклин, майже справа, починався густо зчеська висловлюваням, „Славяне“... все інше нецензурне. Нарешті командант їхньої станиці приділив одного вояка, а той в супроводі собачки попровадив нас десь далі. Властиво пішов поруч із нами. Куди? — казав, що не знає. Ми, знали тільки, що до Торуня.

Ось і Торунь. Село видно якесь важніше, бо й жидова тут є. Чех полишається несміло від нас позаду, добре стискає на паску, при рамені, кріса й провадить нас уже під конвоєм. Що це має означати?

Робимо закрут вліво і далі йдемо. Так іще може сто метрів.

— До лева! — крикнув раптом вояк.

Зліва стояла показна деревляна будівля, а на бар'єрі було кількох рослих, мундірованих муштин. Поверх висів напис: „Zandarmska stanice“ Нас туди завели.

— Добридень! поздоровився я до жандармів.

Ніхто ані не муркнув. Оглядаюся довкруги. Стоїть здесяток дебелих жандармів, а з під гнівних лобів, очиці їх, здається так і падають на нас каміннями. І так хвилину повна мовчанка. Не бачучи приязного погляду кидаю оком по стінах. На голоній стіні є напис, заповідь кожному жандармові: ціла черга слів - запитів на всі обставини (хто що, чий, кому? і т. д.)

Врешті, Господи, чого вони хочуть? Вони кажуть, що ми польські терористи, що ми поляки, що ми стріляємо їхніх жандармів, що ми прийшли тут на диверсії, що нас убити, застріляти треба. Кажуть? ні, вони лютують, каже-

пійють. Слова не дадуть промовити, не маєте можності зловити момент, щоб сказати, хто ви. Аж нарешті кричу:

— Та ми не поляки. Ми самі втекли від тих бандитів. Як олива на вогонь, удали ці мої слова, на ті обжалування чехів. Полумінь їхньої скаженини, здавалось, бухнула під небо.

Щоаж опісля, коли списували протокол, була можливість говорити.

— Коли б ми були поляки — так чого ж ми самі зголошувалися б до вас. Нас ніхто не зловив, ми добровільно до вас ставилися. Порешті, тут є люде, які нас знають і посвідчити за нас зможуть — збивали ми наші обвинувачення.

Даремно...

От списали протокол, зробили особистий трус, забрали все, крім хусточки до носа і, проклята доле — кують наші руки. Гляджу на своїх супутників... їх уже скували — та вони вже не люде, вони вже тільки людські тіні, бездушні тіні. Друзі, я одинокий вас тоді відчув. Вас, як і мене убив страшний контраст: мрія — Рідна Держава, дійсність — ганьба кайданів. Ми були вмерли, ми вже не жили, в світі життя були тоді тільки наші тілесні останки. Треба було тільки сказати кулі, серцю: стань! От вже і мене кують. Чую на руках залізо. Чех — сіпає, крутить, по собачому муркоче. Кажу:

— Пощо так? Чи я буду тікати?

Він осатанів. Питаю:

— Чи я ваш ворог?

Відповідь: — виміряний, твердий поличник. Кров знялася боруном. Я торгнув руки, сіпнув вгору і...

— Боже! — крикнув. Я ще ніколи так не кричав. Я ще ніколи так не обезвладнив когось словом: всі затихли. Момент було так тихо, як у гробі.

А опісля знов:

— Боже! Боже! — покривлюючись, виговорювали найбільш зненавиджені, з поміж зненавиджених, чехи — а стрілять, а мордувать наших жандармів, то нема Боже?!

Довгим, більш метровим, ланцюхом дочепили мене до

друзів-супутників. Осквернювали нас, збещували, ликували. Один лиш знайшовся чоловік:

— Не бойтиса, не бойтиса, чехі не варварі, вони вас полякам не дадуть, підете до Вольового, а там, як викажеться, що ви є чесні люди, підете вон — отак, ще може більшою чесько-українською мішаниною, розяснив він нам трохи світа.

Падав сумерк. Нам призначено до конвою двох вояків і одного жандарма й бодотом серед хляпанни попроваджено... дійсно не до границі — полякам, але противно. Іроніє долі! дорогою, серед карпатських верхів, країни Корнятовича йшло 2-листопада 1938 року в напрямі на Волове не три в'язні-українці і три чехи конвоїри-наїзтники, але п'ять синів одної матері й один наїзтник. Але ти іроніє долі здібна на ще краще: з Майдану по зміні не було вже чеха. Вже до самого Волового в руки чехів провадило нас звідтіль таки наших трьох Закарпатців. Провадили і — співчували може? О, ні! Іроніє долі, ти в нас найбільша володарка!

Зпереду, вдвох скуті, йшли П. і Х., довгим ланцюхом ззаду до них був дочеплений я. Що думали в той час мої друзі?...

Я думав:

— О, пренаївний худобахолку! — дотинав я сам собі — Він, дурник питає, чи чех його ворог. А хто ж він? — Колись учився, що... Колись деклямував вірші і вичислював напам'ять всіх національних ворогів, — а нині він питає: Чи я ваш ворог? — О, ти, проклята руська наївносте! — Добре тобі так, маєш научку до смерті. Це клясичне: ворог на питання, чи ти йому ворог, вимірює поличник. Більше не треба. —...

А потім упоминав сам себе:

— Коли поставиш колись вдруге ще таке дурацьке питання — тобі відповіддю повинна з'явитися, куля.

Волове! Невелике повітове містечко. Вояки нас провадять на жандармський комісаріят. Чи гадаєте, що там нас зустріли інакше?...

У Воловому ми були три добі. Намістили нас серед мобілізованих вояків, самих Закарпатців. На квартиру припровадили нас десь опівночі. Вояки побудилися — думаюті терористи, забавка буде. Питають нас:

— Хто ви?

— Свої люде з тамтого боку!

— Ну маєте щастя, бо інакше бідні ви були б.

Вранці ми прокинулись і відчули страшну втому. Вояки пішли на снідання. А що ми?... Опісля нам дозволено з наших грошей (ми мали по 600 Кч.) Купувати собі харчів. На квартирі були і часописи: були чеські, були русські, але й були українські. Беремо „Нову Свободу“ і, — забуваємо про все лихо...

Завважуємо, ще від учора, дивну метушню й зніяковілість, головню серед чехів. Закарпатці також не вгуморі. Ходять дивні чутки: Мукачів і Ужгород мають забрати мадяре. Закарпатці говорять:

— І з чого ми тепер будемо жити? То одинокі врожайні поля. Краще, щоб уже нас всіх забрали.

Помало вияснюється: це правда! Так рішила арбітральна комісія. До 10-го листопада мусить відбутися евакуація.

* * *

Як-не-як, а славянофільський дух світогляду країни Івана Гуса полонив багато закарпатських умів: деякі поміж вояків просто опянювались тією ідеєю. Казка про 170-мільйонний руський народ, виходила в них, спертою на найтвердших підставах, дійсністю. От коли б ми так усі обіднались (але без поляків) — то була б сила.

Серед вояків можемо збагнути, яка тут національна свідомість. За увесь час я не чув ані від одного, що він — українець. Один лиш казав, що його брат українець, але він є проти нього і навіть оповідав, якто він агітував проти читальні „Просвіта“ в його селі, якої його брат був головою.

— Але ви Заяць (так він звався) батяр! — заговорив я — Ну й пощо було так.

Заяць вияснив: на пеньку стояло особисте.

— А чи ви іще так робили б?

Заяць сміявся. Проте просив:

— Як полишитеся тут то прийдете колись до нас. А вас Х. то я радив би піти до мого села й бути там кравцем. У нас на кілька сіл є один кравець-жид. Він більше бере за роботу, як коштує матерія.

Заяцеве серце, як і кількох інших, ми полонили нашою дружньою й сердешною поведінкою й тактовністю.

Чи повага уряду Карпатської України жила в душах тих людей?

Ті люде надто були виставлені на зовсім неромантичну дійсність і своїх надій із ним, бодай іще тоді, не вязали.

Хотіли вони самостійности?

Ні! Ще поки мадяре були не забрали мукачівських, берегівських і ужгородських долів — то може. Пізнійше, навпаки. Вони почува-лися, як опущені сироти. Мадяре добре знали, чому так вперто домагалися плебісциту.

Чи на Закарпатті було свідоме, сказати б, політичне мадярофільство?

На це питання (сприроди дуже ховзьке) я волів би, спричини некомпетенції, не відповідати, Автім коли ж воно вже поставлене то відповім — на підставі заобсервованого і випитаного:

Було, але слабе. Проте ж мадярофільство загалу, це тільки знана дорога до хліба; це для старших навичка — „старі добрі часи“. Проте, коли ми говорили, що розібемо Польщу і разом з Закарпаттям обєднаються плодючі доли західно-українських — Волині і Поділля, Закарпатці зіпшили заявити:

— То було би добре!

Тут поміж вояками довідався я дещо й про терористів. Це була правда: ті польські бандити ходили дійсно ночами по горах і счиняли диверсію і, то не десь далеко за горами за ріками, а таки тут. Наші вояки нераз зустрічалися з ними. От нпр. що було сталось у недалеких Соймах. На міст, на Великій Ріці, на якому стояв вартовий. Наш вояк, напали терористи. Підсунулися зовсім близько, з обох боків раптом впали світла — посипалися стріли. Наш вояк і собі почав стріляти. Аж тут граната, друга, третя: дві вибухнуло в воді, третя край моста.

Кінець! Наш вояк мав подіравлений рукав, одна куля на один сантиметер перейшла тілом поміж ребрами, а одна, тутже попри виск (нехай!). Міст був легко ушкоджений. У лісі ранком знайдено двох убитих терористів. Трохраних зловила опісля в лісах погоня. Наш вояк дістав зірку. Хоробрий — русин-вояк.

В суботу ранком о сьомій повели нас знову на комісаріят. В одноповерховому будинку повно жандармерії й війська. Є багато старшин. Приликують мене до окремої кімнати. Тут самі визші старшини. Переслухує полк. Вака. Розпитує все про положення рідного села, околиці, а сам справджує достовірність зізнань на великій, військовій мапі-спеціалці. Оглядають взуття — в мене були піднищені мешти. Дають читати український молитовник. Ну, все гаразд; а проте були поміж тими визшими старшинами люди на мірку польських поліційних агентів: чорне їм було біле, знає — не знає, українець — польський терорист. Їх, шкода висилуватись і переконювати. Таксамо були переслухані мої супутники.

— Наздар! — поздоровив голосно чехів, якийсь новий пришеlecь, цивіль.

За хвилину мене знову покликали. Пришелець, це Др. Дудикевич, українець, адвокат, повоєнний емігрант з Галичини. Його позвали на провірення нашої тожсамості. Він питав мене про Львів, про наше політичне й культурне життя, про індивідуальності нашого українського світу й про багато, багато найрізномродніших, питомих українству, справ. Мовляв: як там у нас удома?

Один супутник-селянин. Він про все те не потрапить багато доцільного сказати; так давай його випитувати всіх молитов. Поляк по-українському може вміти говорити, але „Помилуй мя Боже“ — не конче.

Вийшло все без закиду.

— Так що ж з ними зробите? — спитав опісля чех, шофер полк. Ваки, того ж, про нас.

— Відвеземо їх до Хусту, та віддамо Українській Центральній Раді.

Питання й відповідь ми чули, але нам опянілим при-

манною вісткою, ані не снилось дошукуватись у тих словах підступу. Затровадили нас до „воєнського авта“. Біля нас посадили ще присадкуватого мадяра. Його зловили в лісах з десяти метрами запального льонту й летючками на „тутешній“ мові, гостро мадярофільського змісту. Поїдемо всі до Хусту. Ми купили собі смачну, паштетову, чеську консерву, смачно заїдаємо її з білим хлібом, та читаємо „Нову Свободу“; тільки жити. Читаємо: нічого не сталося, Закарпаття буде жити без Ужгороду й Мукачева, розбудуємо господарку, підвищимо продуктивність, Хуст розбудуємо до вимог центру-столиці й діждемось не тільки кращого життя, але й втрачених городів і сіл. Кому ж не заїмпонує такий розмах. Рану дійсно заліплювано, якнайліпшим плястром. Їдемо вже, а з нами їде більш десятки жандармів. Полковник Вака поїхав попереду окремою, власною лімузиною. Минаємо піднящений міст на Соймах, читаю — ... 46 ... 37 ... 23 ... 19 — на придорожних стовпах. Гори скінчились. Перед нами виринула панорама омріяного міста зі своїм імпазантним вартовим віків, Хустським Замком, співдня. Минаємо придорожний напис: **Chust!** і візджаємо в саме місто. Перші хатки звичайні, дерев'яні. Пізнаєте потім тільки місто, що хати стоять рядочками. Їх помальовано нарожево. Крамнички непринадні, жидівські, тут то там є також „істинно руські“ надписи. Закрут, ще один закрут і наше „воєнське авто“ зупинилось.

— Ві, тшей вилазьте! — завіззав нас сусід, жандарм.

Ну читачу, лотрапиш вгадати нашу дальшу долю?

Ми пішли до Ц. Р. і зайшли — до розвідчої, чеської, військової канцелярії. Покотилась розмова, як із іншими дотепер, чехами. Тільки ці хотіли ще більше; хотіли, що б поінформувати їх про розположення польських гарнізонів, про організацію польської армії і т. д. і т. п. Що ж могли ми, одукоментовані, передчасні викидки тієї ж армії, їм про це сказати?...

— Так чого ж ви сюди приходили? — питали вони нас нарешті — Нам вас не потрібно! Чим ви будете нам корисні?

О п'ятій вечором ми йшли з чеським чотарем вулицею, Хотілося говорити, хотілося поспішити з цікавим питанням, (сказати б, риторичним питанням): — Так ми до Центральної Ради? — Чотар тимчасом випередив:

— Підемо хлопці до — арешту! —

На груди, якби скеля звалилася; та уста, бездушно проказали вже самі:

— Ну, що ж, як треба, то треба!

— Немгнє в кошарах місця спати; а так ви, переспите в арешті, а я завтра по вас прийду. — добавив.

Ми пройшли повз гарної, модерної будівлі й завернули вліво. А коли будівля скінчилась, ми щераз завернули вліво — на подвіря. Чотар натиснув при брамі кнопку. Дзвінок проте мабуть не ділав, бо ніхто не виходив. Чотар мусів зайти з вулиці — нас полишив і, ми стояли кілька хвилин самі.

Тікати? —

Рожева наївність відбирала можливість життєвого критицизму і рішення. Ми були заворожені пропагандою аж до затрати, не тільки здібності примінити заучені ідеологічні засади в кождочасній життєвій дійсності, але й меж елементарного зорентування в тім, що це саме з нами діється. Було, проблісне твереза думка, так зараз міраж уяви її в лоб:

— Ні, так ще зле не є. Це якесь непорозуміння. Заждати треба, потім все виясниться, а нас ще й пробачити попросять. Таж вони так ненавидять поляків!

Ключ заговорив вже здавна заученою мовою й нас впровадили до нутра. Щераз заговорив ключ і щераз: — перед нами стояла поліційна келія з поверховими причаами.

— Це тут хлопці! — вказав нам по-чеському ключник.

— Я завтра рано прийду! --- сказав чотар.

Двері замкнулися. Ми оглянулися довкруги. На устах розцвіли успіхи — такі наші, успіхи.

* * *

Людина полишена сама собі десь у новому незнамому місці, мабуть, підсвідомо виконуючи повеління інстинкту самозбереження, в першій вільній хвилині — розглядається

Шукає за чимось нишперить за слідами, хоче збагнути щось, а що — сказати не потрапить. Побідно, як визшого гатунку звіря: воно звірює. Але мабуть і для людини й для звірини буде в тому випадкові один спільний змісл це є звірювання небезпеки!

Так і ми. Коли чергового дня раінім-ранком прокинулися, прорухавшись, почали оглядатися: по стінах, по при-
чах, по дверях по кожнім куточку. Звідусіль кидалися лиш написи і написи. Великі й малі, рівні і кострубаті, прості й прикрашені, а всі вони, разом зо своїм змістом були, як і ду-
ші їхніх авторів: великих злочинців, в найнизшому та шля-
хотних ідеалістів — в найвизшому. Читаємо, є ціла мозаїка мов: по-руськi, по-чеськi, по-мадярськi, а найбільше по українськi:

„Тут сиділи україлці з Галичини“...

— Що це значить? — не можемо надивуватися прочита-
ному. Глядимо: далі слідує черга підпис, назви сіл й пові-
тів. І стоїть дата „28. X. 1938 р.“

А де ж поділися ті, що тут ще так недавно сиділи?

Читаємо інші написи:

„Українці з Галичини сиділи тут у тюрмі в Українській
Державі“.

Далі теж слідували підписи і назви місцевостей.

Ця огірченість наших невідомих попередників війнула
на нас чимось лиховісним.

Подібні написи кричали до нас з кожного клаптика
стіни, куска дошки, вітрини, звідусіль. Ще один, що найбільш
вдарив у душу (якогось селянського хлопця, мабуть із села
Лоева, повіту Надвірна) прозвучав лиходійсною пародією
слів Шевченка. Хлопець молився:

О милий Боже України!

Не дай пропасти на чужині,

в неволі, вольним козакам,

і сором тут, і сором там.

Ми розуміли, чому той хлопець відчув на тому клап-
ку нашої карпатської землі чужину і відразу схопили цілу
пародію слів: „і сором тут“ — на Закарпатті „і сором там
в Україні Галичині“.

Сонце підвелось вже було високо, коли прийшов до нас ключник. По-чеському він закомунікував: мусите хлопці пождати, бо Волошин ще не приїхав, а тепер є евакуація Ужгороду й Мукачєва й тому нема часу.

— Добре! — відповідаємо — тільки снідання нам дайте!

Чех вияснив: це є поліційний арешт, тут немає кухні для в'язнів, а нам найкраще буде купувати собі харчі самим.

Погоджуємося. Кажемо де є наші гроші і просимо його, щоб саме його жінка за заплаатою готовила й подавала нам усе, що потрібно.

Ключник відійшов.

Ми думаємо: цікаво чи прийде ще й чотар? ...

— — — — —
Було це пригадує в неділю 7-го листопада. На вулиці чуємо рух. На подвір'ю таксамо метушня. Навантажені фіри, бачимо, їдуть у безконечній черзі.

— А, це евакуація бач! — пригадуємо оди одному.

— А так, певно що евакуація!

— Ну, так сидіти будемо до суботи — (тиждень). А в суботу край вижиданням.

— Так, вони дійсно заняті тепер. Почекаємо до суботи.

— Козакові зрештою в тім непершина. Коли сидів у польських криміналах роками, то в „наших“ також тиждень може.

— Слушно! І то ще в якім криміналі: польські то були середновічні діри, а тут бач — Європа; де у Польщі ти бачив такий арешт?

Таку то балачку завели ми поміж собою. Минув один день, минув другий. Вівторок. Сидимо, нас трьох на верхній причі й нарешті посвячуємо свою „увагу“ тим, що в біді перші вам спішать назустріч—вушам. Ну, вибачте, коли б вам прийшлося через два місяці з конечності спати в убранны, що мусіло заступити і подушку і покривало і нічне білля, ви і чудом не уникнули б „приємності“ з ними запізнатися. Бридко—правда. Та кщо ж. На Україні це не було вперше і не востаннє. А посмію твердити, що й найромантичніші путі майбутнього будуть, бо в наших ре-

альних умовах мусять носити ще й цю неприманну й по своїй вбогій природі, ніким не оспівану, притичину.

Отже ми сидимо на верхній причі. Коли ж чуємо на коридорі кроки, в дверях залізний звуч ключа і двері, як отворились так і замкнулись, в моменті. Та все ж у тому ж моменті стрибнув у келію чоловік та грімко крикнув:

— Слава Україні!

Кидаємо відповідь і зоримо пришелця. Добре збудований, з сильним заростом, він, піславши нам усмішку заговорив:

— Друзі! ви теж з Галичини?

— Так! — відповідаємо.

І розбалакуємося далі про всіх і вся. Все ж ми і з пришелцем дуже обережні, звідкіля ж бо — зависло нерозв'язаною загадкою в нашій свідомості — він так безсабашно і себепевно поводить. Пришелець нарешті просить у нас олівчика і пише великими буквами по стінах: Хай живе О.У.Н.! Хай живе Українська Національна Революція! Смерть зайдам!

Ця революційність, аж розброює: нам ввижається в авторові написів чеський провокаційний шпик. В мені вривається терпець і я тому звертаюся до незнайомого:

--- Приятелю, ви можете бути найкращим чоловіком на Україні, але — даруйте. Розумійте і нас. Тимто може не слушно, але ми мусимо вбачати в тих ваших починях, крім й може найкращих інтенцій, ще й пробачте, — провокацію. Тому прошу вас негайно всі ті ваші написи стертайте і то, вже!

Пришелець порожевів. Пробував ще розвіяти наші підозріння, але даремно. Автім я настоював:

--- Прощу стерти! Вже!!!

Зніяковілий незнайомий взявся до роботи. Але, він був таки „русин“ - „впертий русин“. Чепеликом так стерав букви в стіні, що замість написаного, стало вирите: „Хай живе О. У. Н.“

Дві обставини заговорило покищо за тим, що наш новий співжителі камери є українцем: одне це зовсім невда-

ване зніжковіння при моїх повищих заввагах, а друге (слабше) це така знаменна в деяких випадках нашому братові „руска впертість“. На далі бодай, стало через те поміж нами можливим, вести взаємнопознайомлюючі одних із одними, балачки. Він легітимувався: Називається С. З., є студентом медичнопо факультету університету в Празі, батьки його є учителями в Моностариськах у Станиславівщині, а він тепер перейшов нелегально кордон на Говерлі та опинився тут поміж нами. Сидів уже в Тячеві, але звідтіль учасі проходу по вязничному подвірю утік, та аж на селянськім во-зі тутже під Хустом застукав його гонець - жандарм і револьвером змусив до послуху.

--- Ну і що тепер буде з нами? — питаю.

— Не вірю їм!

— Так може б удатися до наших. Знаємо адресу „Новой Свободи“, напишім до них, може що порадять.

— Шкода заходу. Коли мене провадив сюди чеський жандарм я зустрів одного знайомого на вулиці, він йшов навіть поруч зо мною, свідчив за мене, що я не є поляк-терорист і, хоч-він є членом Центральної Ради, чех його і слухати не хотів.

— Але все ж таки здалося б написати.

— Даремно!

Чергового дня ми дістали пятох нових друзів, іуцулів з нашої Верховини. Їх стрінула така сама доля, як і нас. Раптом щераз отворилися двері камери: ми дістали ще одного новика:

— Ви звідкіль? — питаю.

Новик подав назву мого повіту і недалекого села.

— Як називається?

У відповідь прозвучало знане мені назвисько.

— А ви чому тікали?

— Бо мене засудили на півтора року. (збрехав)

— За що?

— За О. У. Н.!

— То ви належите до О.У.Н.?

Пришелець трохи замнявся.

Я настоюю

— Належете?

Так!

— А хто ще в вашому селі належить до О.У.Н?

Новик завагався.

— Чоловіче, тут треба все казати! — підношу на голосі.

Подав кілька імен.

— А ще хто?

Мовчить.

— Чоловіче перед нами нічого не скриєш. Ми всі більше знаємо про твоє село, як ти сам.

От, — вказую на Х. — спитай ти про декого.

Х. спитав, подаючи кілька знаних імен.

— А от ти звертаюся до П. скажи дещо з того, що знаєш про його село!

Той, ще краще знаючи людей спільного нам усім чотирьом терену, заспівав.

С. — так звався новик — отетерів.

— Так чоловіче до всього признайся, бо буде лихо.

С. подав, що знав і не знав. Подавав дещо правди, а дещо отак — бо пани кричали, що будуть бити. Конче треба було щось вимислити.

Нарешті ми в однім вдоволились. Тепер почали ми з іншого боку. От довідавшись від нього самого, що він уже вдруге перейшов границю закинули йому, що він є польський шпiон-терорист.

— Ти ляцький прислужник! — Хтось накинувся на нього.

— Ні, я українець!

— І ти хочеш, щоб ми повірили в твої слова? Хто ж за тебе посвідчить, що ти є чесна людина? — додавляю.

Г. — подав він моє імення — він є десь тут, бо я чув (усі говорили), що він сюди перейшов.

Я аж мусів відвернутись, щоб не дати пізнати цілої шутки „допитів“.

— Ну добре — повертаю знову до теми — може й якраз ти викажешся чесною людиною, ми ще це, порешті, добре провіримо.

— Правда, пане комісарю! — звернувся я до студента З.

З. як личить справжньому комісарові, заговорив по-чужому — по-чеському. Узяв мене зарукав і потяг набік.

Нас кількох пішло ніби на нараду. Господи, на узбіччі (а нам було тепер віддано до розпорядимости три камери і коридор) ми з реготів аж заточувалися. Направду сердега С. не знав, що з ним діється...

Прийшли ми знов до С. Питаю:

— Де ви тепер є?

— На Закарпаттю!

— Де-де?—повторюю.

— На Закарпаттю! — повторяє й він своє.

— Чоловіче Божий, я тобі дам Закарпаття! Я тобі дам Закарпаття!!!

Отже де ти є?

С. не знає що відповісти.

Я навчаю:

— Ти є в Цескосльовенській Республіці. Повтори!

С. повторив.

— А чого ти сюди прийшов?

— Щоб бути!

— Гм, а нащо бути?...Автім, як ти хочеш тут остатися, то мусиш бути нам чимось **корисний**. Мусиш насамперед перейти на-чеське. Перейдеш?

С. мовчить.

Я настоюю. С. далі мовчить. Накидаюся на нього з криком погрожуючи.

— Отже перейдеш?

С. ледве висилував із гортанки:

— Перейду!

— — — — —
Четвер приніс нам ще п'ятох галичан з Печеніжина. Зібралось нас уже поважна громадка, п'ятнадцять чоловік. Спимо всі в одній камері — „нашій“, а вдень ходимо по усіх та ще й по коридорові. Ну воля виглядає, воля — в неволі. Жартуємо:

— Бачаш С. у своїй Державі навіть і в'язниці інакші. Тут тебе і замикають і любять.

Читаємо часописи: все якнайкраще. Обсервуємо дійсність:

— Бр! аж стрясаємось.

Субота. На подвір'я урядової будови, що в її лівому крилі є саме наші камери, заходить повно війська, заїжджає багато авт, та нарешті три великі повзи. Крізь крати обсервуено дивну метушню. Лиця в усіх чехів люті, зловорожі.

Що це?

Стоїмо в обличчю непевного завтра, — так говорить уже й розум, так кричить усе.

Моторизаційні частини відїжджають. Полишається на подвір'ю сотня граничників. На стіс дров вискочив старшина, говорить промову. Не розумію всего. Полишаємо в вікні тільки З. — він дуже добре володіє чеською мовою. А всі глядимо на нього. Не вуха, здається, вся його істота слухає. Він блідне на лиці. Звертається до нас мутнім поглядом:

— Зле хлопці! — вияснює.

І далі слухає.

І що нарешті заслухав?

„Де тільки заглянете чи українців чи поляків — стріляйте“.

Така була головна ідея промови.

— — — — —

Не далі за пятьдесят кроків, за муром, у просторах, ясных кімнатах, сидів Уряд нашої Держави зо своїми просторами, великими і ясними плянами.

— — — — —

Задзеленьчали ключі, затупотіли кроки, отворилися двері. Прийшло їх, як ніколи досі: старшини з розвідочної станиці, чотар, що нас сюди припровадив, ще якісь військові, жандарми і ключник. Оглянули нас: так глядять хіба вовки на свої жертви.

— С., крикнув один із чехів на жертву наших „допитів“ — збирайся!

С. зодягся. Нас усіх полишили, — чехи пішли з ним — На розстріл! — закутилось у свідомості — Ми пропащі! —

— — — — —

На подвір'ю стояли у кізлах кріси. Ми наслухували
лиш, коли рознесеться в повітря сальва.

— А тоже з нами так не буде. Може... — силува-
лась думка — може його взяли за шпіона і... Він адже
два рази перейшов вже границю, він уже вдруге в чесь-
ких руках. Певно взяли його за шпики, влізливця і тепер
повели, б-р!...

— Читачу, в той час ніхто із нас п'ятнадцятьох не ду-
мав про сонце, про волю, про красу, про життя. Кожно-
му з нас сиділа вже в голові куля. Ратунку не видно було.
Кошмарно-пекольна ситуація.

Де вихід? — Смерть вихід! Смерть, — стоголосами
знімалось невідоме бажання кінця.

— Кінця! — продзвонювала свідомість.

Тоді людина стрясалася. І тоді зривалось гураганями
розпучливе:

— Жити! Жити!...

Віддалялось!...

Збивалися крила!...

Мовкло!...

Не було ні смерти, ні життя.

С. таки не розстріляли. Він повернувся знов до нас та
розвіяв кошмар: — тільки один. Свіжа вістка, що він її
приніс не дала спочати — отямитись: вродився новий кош-
мар. С. говорив:

— Я зачув, як вони (чехи) говорили поміж собою, що
сьогодні вночі відставлять нас на польську границю та від-
дадуть полякам.

Ми вже не були в силах реагувати — навіть почуваннями.

Виходило таке: українці не мають сили, наша влада
не знаходить ніякого послуху в чехів, паїнами ситуації
в Карпатській Україні є власне ті останні. Державність
тієї землі з днів жовтня, листопаду і грудня 1938 року, по-
смію твердити на основі незбитих даних була — блефом.

Наша суспільність знає, що ворогом Державності
Карпатської України був Прхала. Не помилюся коли, виясню

— в Карпатській Україні, кожний чех був Прхалою. Хрест Української Державності Карпатської України випав щонайславно - пам'ятного всім нам 14 березня 1939 року.

— Страшна примара жахливої, завітної ночі: нас приведуть на границю, віддадуть неситим, тортурами, ляхам, а там — Польщо, ти страшніша мені за казочні примари дитячих днів про пекло!

— Жити! жити! Вирятуватись! Уникнути жорстокої долі—закричало в душі.

— Рятунку! — кричать ув усіх очі!

Потапаючий хапається навіть бритви. Потапаючий, пускаюся й я на безнадійне.

Напишу! Таки не зважаючи на все напишу до своїх.

— Позвольте—звертаюся до одного друга—олівчика й паперу, а я таки напишу до „Нової Свободи“!

Друг виняв із кишені бажане й подав. Я пишу: „Від тижня сидить нас 15-тих українців з Галичини в Хустському поліцейнім арешті й чехи не дають нам змоги порозумітися з українськими чинниками. Нас сьогодні вночі хоче жандармерія відпровадити знову на польську границю й видати полякам. Панове рятуйте, нас! З поміж усіх п'ятнадцятих, нам трьом, грозить довголітня тюрма. Ми ще 15 серпня втекли польській поліції. Панове! коли немає змоги нам полишитися тут, вплиніть бодай на те, щоб нам дозволено перейти донебудь, щоб тільки не в ляцькі руки. Панове! ради Бога — рятуйте!

Студент З., що перед кількома днями відраджував писати — пише й собі. Чи ж він—непотапаючий?

Все готове. Маю в кишені кілька дрібних монет, вибираю корону й за решіткою, що з коридора, який виходить до вулиці, жду на невідомого хлопця — післанця. Може послухається — адже заплачу. І дійсно на слухняного хлопця ще й українця прийшлося ждати недовго. Здержаний, вислідив чехів, підхопив момент і, вхопивши грипс помчав бічною вуличкою й не чекаючи заплати. Добрий хлопець!

Через яких три чверти години повернувся наш молоденький приятель—зо смілими очима, вдоволений. Поділяється з нами казково-радісними новинами: з „Нової Свободи“ зателефонували до Прем'єра Дра Волошина (він сам чув); там дивуються, що нас держать чехи в арештах і жаліють, чому ми так пізно дали про себе до них вістку. Вони все полагождать, як бажаємо, і кажуть, щоб ми були спокійні. Хлопець і собі каже, „небійтеся“.

Може ми повеселішали, може зраділи? — Ні! Направду ні!

Ми оп'яніли! Оп'яніли так, як можуть п'яніти такі смакуни волі, як в'язні.

— Хлопчику! — кричу до безцінного нашого молодого Хустького приятеля, — а чому ти не заждав на корону. Підліток і слухати не хоче про заплату.

— На, візьми, ми гроші маємо!

Хлопець опирається; ні, і далі ні!

Я всуперуч йому таки кидаю монету крізь решітку:

— Он там упала корона, підійми собі.

Надійшло кількох чехів. Хлопець запхав у кишені руки й собі пішов. Хитра штука — не стало чехів і хлопець знов біля нас.

— Підійми, шкода корони, пропаде! — настоюю.

Хлопець кинув із під лоба оком — сюди і туди. Вхопив момент: так кидається кіт на мишу. І далі почав крутитися і далі почав швендатися, такий до нічого не причасний, нікому нічого невинний.

Близько дванадцятої, знов прийшов, ділиться новиною. Наша справа є вже в голови уряду Дра Волошина, ми хутко підемо „вон“ — (на волю). Чехи лиш зляться на нашу скаргу на них, що вони нам не дозволяють порозумітися зо своїми людьми.

Хтось кидає сумнів:

— А може він водить нас „заноса“?

Правда проте видно не хотіла дозволити на очернення того щирого хлопця. Надїздить саме якийсь наколесник.

— О, це також українець! — заговорив хлопець.

— Галльо, галльо! Добродію! — закричало нас кількох.

— Зупиніться!

Іздець пристанув. Говорю до нього подібно, як написав до „Нової Свободи“. Найважливіше: Ради Бога, рятуйте! Не дайте чехам виконати їхніх супроти нас замірів! Ділайте хутко, щоб не було запізно.

Аж раптом студент З., що пильно приглядався наколесникові, заговорив:

— Друже! чи ви не були часом (подав рік) у пластовому таборі в А.? (подав Закарпатську місцевість).

— Так!

— То ви може зоветесь Б.? (подав пластовий псевдонім).

— Так! потвердив знову наколесник і звернув свою, зацікавлену тією притичиною, увагу на З.

— А ви також були в тому таборі?— запитав він нашого З.

— Так!

— То ваш псевдо Д.? (подав у новному вислові).

— Так!

Здавалось, що нам сам Господь зсилає поміч. О, як багато надії вплило тепер в наші серця. Наколесник заговорив:

— Добре, я зараз їду до Центральної Ради та представлю вашу справу. — Сів на колесо та й поїхав.

Нам бодай осталася певність: що з нами не станеться, то хоч знатимуть про нас наші люде!

Не минуло й пів години, коли приїхав знов наколесник та розвіяв дорешти наші чорні думи.

— Ну й не краще було написати ще тому кілька днів — звернувся я до З., який впевняв, що нам ніякі письма не допоможуть.

З. тепер не знав, що й казати.

— — — — —

Нежданно заскреготав ключ і, ключник, що був звичайно ненайгірший, тимразом люто скрутився і люто закричав: мовляв, чому ми крутимосся по коридорові, чому говоримо до людей з вулиці, чому сидимо у вікнах?; якщо

будемо так робити далі, він нас позамикає знов по келіям; це, впоминає він нас уперше і востаннє. Понишпорив ще тут і там, перерахував нас та й завернув туди, звідкіль прийшов. Двері за ним різко і голосно зачинилися.

— От бачите, зляться поганці, що ми їх пляни перебили — пробував розяснити хтось із нас.

— Правду казав хлопець! — додавив хтось інший.

І кожний із нас щось ще від себе добавив.

Раптом — що це? — за брамою коридора ми почули якісь кроки й притишину, в тонах змови, мову! Заговорив ключник — Гм! А тут заговорив вже й у замкові ключ — На наш коридор увійшло трьох злющих жандармів, з поглядами, що я їх зтого часу зову—чеськими.

— Вас трьох ходіть із нами! — вказав по своєму один з них, на найблизчих до себе наших друзів. Пішли! Двері, що сильно замкнулися за ними гримнули виразом великого питання: що це значить?

Хтось каже:

— Зле!

Інші й я перечимо:

— Коли вони люті то значить, що їм прийшлося робити так, як вони собі не бажали.

Ще хтось там замічав:

— А коли вони не люті? Навіть тоді коли ми нікого не повідомляли, вони не були солодкі!

В повітря зависла тривожна непевність.

— ? ? ?

Прийшли... прийшли забрані нам друзі. Забрали нам трьох інших. Не розуміємо:

— ? ? ?

Пришелці вияснюють: Їх водили до поблизького суду; питали, чого вони сюди прийшли, скільки мають грошей, та казали підписатися на папері, в якому мовляв є рахунок за прохарчування.

— Більше нічого? — питаю.

— Я чув — одвічав один із поворотців, як якийсь чех говорив до то того, що нас випитував, щоб нам полишено по дві корони.

— ? ? ?

Що це значить? Чи збагнути! ?

Прийшла нарешті черга на мене. Від чола урядової будови, що на ній поруч чеського прапору на першому місці, звисав український, наліво, стояла невеличка будова, суду; нас туди впроваджують.

Ми вже внутрі. В одній салі мало не десятка урядовців. Говорять — по-чеському. Тільки по-чеському. Українського слова даремно й наслухувати.

Інші формальності переведено, як було зазначено. Коли мені повелено підписатися, я, зажадав прочатати собі й вияснити все, під чим я мав покласти власноручний підпис. Чех прочитав і вияснив: „підписуєте рахунок за прохарчування і прохання полишитися вам тут надалі“.

Було десь поміж третьою, а четвертою сполудня. В кожного з нас блистіли очі, билося живо серце й ми всі живо в гурті гуторили про те й друге. Раптом вартовий, що стояв за решіткою, яка була з вулиці кликнув:

— Прийшов хтось! — ходіть до вікна.

Ми всі метнулися в знаному напрямі.

Перед вікнами стояв молодий, чорнявий мужчина років із тридцяти, як зарекомендувався, представник Центральної Ради. Назустріч нам він поздоровився.

— Моє поважання! — долетіли від нього до нас, його слова. І він продовжав:

— Усе буде з вами з порядку. Нічим не торбуйтеся. Вийдете на волю. Але мусити пождати до завтра, бо сьогодні в Хусті немає полк. Ваки, а випустити вас, можна тільки за його відомом.

Перестерігаємо його: вважайте, щоб не було запізно, бо чехи хочуть нас сьогодні вночі відставити на польську границю та віддати полякам.

— Не бійтеся, того не зроблять, будьте певні, що вам нічого лихого не станеться. — сказав іще він, і відійшов; вулицею бо, надійшли чехи.

Хоч були ще в нас і чорні передбачення, то вже слова представника української влади вляли в наші серця нової віри. Чого доброго — нам злавалося, — то ще може сьогодні прийде хтось із влади до нас — у камери і, нам треба буде його належно привітати. Починаємо проготування. Плянуємо: на приказ „струнко“ всі стануть у ряд, далі скаже З. коротеньке привітальне слово, а потім на приказ: Представникові Української Влади тричі Слава! Гукнемо всі: Слава! Слава! Слава!

Послідували проби. Через яких десять хвилин ми на правду виконували все намірене, так справно, як „царська гвардія“. Та через яких десять хвилин стається ще й таке: скрегоче ключ, до нас вкочується мало не десяток чеської жандармерії, а всі з поспіхом, а всі зо словами: „вшітко збіратся!“

Збираємося! А думка лише щемить: певно на волю! На подвірю сформували нас у трійкову кольону. Думка й душа хоч стривожені передчуттям лихого, грають:

— Це ж очевидно... де ж українцям у своїй Державі сидіти по арештах, ще й завідомом Української Влади. Певно, дано наказ запровадити нас десь до приюту біженців!

Але й настерливо налягають на душу сумніви:

— А чому тут тільки самі чехи? А чому їх аж сімох. А пощо вони до такого добронаміреного конвою озброєні в кріси ще й зо штиками?...

Дано приказ і ми пішли. От ідемо повз фронту урядової будови. Кажу до З.:

— Кликнім: Слава Українському Прапоріві!

— Чоловіче — поспішив той, — ти не знаєш чехів? Та вони нам голови прикладами порозбивають!

Пропозицію свою закидаю. Чехи кричать: „до лева“! Звертаємо вліво. Минаємо Хустський Собор. Думка бється:

— Де ж буде той приют ?

Далі ідемо. Видніють самі дрібні хатки. Край міста
А думка знов беться :

— Невже ж ми не до приюту. Минаємо Хуст. Перед
рами рівна дорога до Ізи.

— Чого ж ми туди?—продовжає німу розмову даль-
ша думка.

— А, -- знаходить розяснення — Хуст певно пере-
повнений і нас ведуть до якогось табору в найближшому
селі:

Нашу кольону минають два військові авта:

— Застшелять ! — кричать із них, на нас чехи.

— ? ? ?

В Ізі щоаж, вияснюється вся безнадійність нашої си-
туації: — нас провадять до Польщі ! Тут, на жанларм-
ській станиці з нами поводяться, як з останніми. Всі че-
хи, як собаки брешуть в один лад: що там, мовляв, во-
диться з ними; порозстрілювати їх і тільки.

І думка забилаься:

— А може вони дійсно провадять нас десь у гори
розстрілювати...

Ніч ми перебули в ізькому громадському „двоповерхо-
вому“ арешті. Ніхто з нас не спав. Кожний думав: —
О, невідома моя, і безслідна, завтрашня смерть!

Раннім ранком у неділю 13. листопада, від одної
жандармської станиці, до другої, заповодили нас у на-
прямі до польської границі, близько 50. кілометрів; аж
до Вучкового. Там привітав нас темний, осінній вечір.
Там порадив ще мене, відомий оборонець мосту на Сой-
мах, щоб я попросив верхнього — команданта в Торуні,
щоб той не віддав нас у руки полякам. Там і, за нами
впала сльоза людини тамтого боку Карпат. Не люблю сліз
— але ті слюзи на тій землі так глибоко чомусь упев-
нили мене в душі — і сумерк і понурі верхи, здавалось
аж розяснилась.

Військовим автом вчедовзі нас відставили до Волового
й там в повітовій в'язниці ми нічлігували. Завтрішнє не-

відоме ще й далі вбивало. Студент З., що на нього, як на найбільш замітну фігуру в нашій конвою (ще і з течею) найбільше накидались при всякій нагоді чехи, просять мене:

— Слухай, мене можуть розстріляти! Коли мене не стане—помстиш мене! Правда, помстиш! Вас не розстріляють....

Двох гуцулів упало ницьма до землі й моляться. Так, може зо дві години.

О годині 10-й заїхало перед вязницю авто й нас повезли. Біля комісаріату жандармерії авто, зупинилось. У поблизькому „Дружестві“ куплено нам за наші гроші хліба, ковбаси та масла і ми поснідали. Друга С. — отого, що два рази перейшов границю, забрали нагору до комісаріату.

Через якої півгодини С. знову припровадили в авто — збитого, скровавленого, змасакованого.

— ...Щоб більше вже сюди не приходив! — заговорив по-чеському гнівно жандарм, що з ним повернув.

— О, — блиснула думка. --- так значить, ви не будете нас стріляти, коли даєте „науку“.

Авто рушило... Минуло Майдан та стало аж біля жандармської станиці в Торуні. Підношуся на ноги й пробую питати за „верхнім“. Увідновідь чех підняв приклад кріса та люто залааявся. Змінено жандармів, призначено до конвою ще трьох вояків і, авто далі поїхало. До границі не буде вже ані одної людської селєдьби. Дороги для авта нарешті не стало. Нам повелено позлазити, а далі попровадили нас пішком. Перед тим „верхні“ ще й заявив: --- Коли хтось схоче тікати нехай числиться, що в нас є кріси, в кишенях (показав) гранати, а в одного жандарма, скоростріл. Їх озброєних по вуха, було десять, нас знеможених, обдертих, було п'ятнадцять.

Коли хтось знає чехів то йону не трудно буде вгадати, як відбувалася наша дальша дорога. Найцікавіше: при всякій нагоді давали глупі натяки, та робили вдавані

почини, що мовляв, нас розстріляють. Із потічка, що перетинав нам дорогу дозволено нам напитися води. Користуючи з нагоди, що конвой зупинився, приступаю до „верхнього“ та прошу, щоб не віддав нас у руки полякам. Він і слухати не хоче. Один жандарм, що запам'ятав мене ще з мого першого побуту в Торуні ще й додає: „то добрий — мовляв — адвокат.“

Ідемо далі серпентиною у верх. Читаю на малім стовпчику: 1. клм.

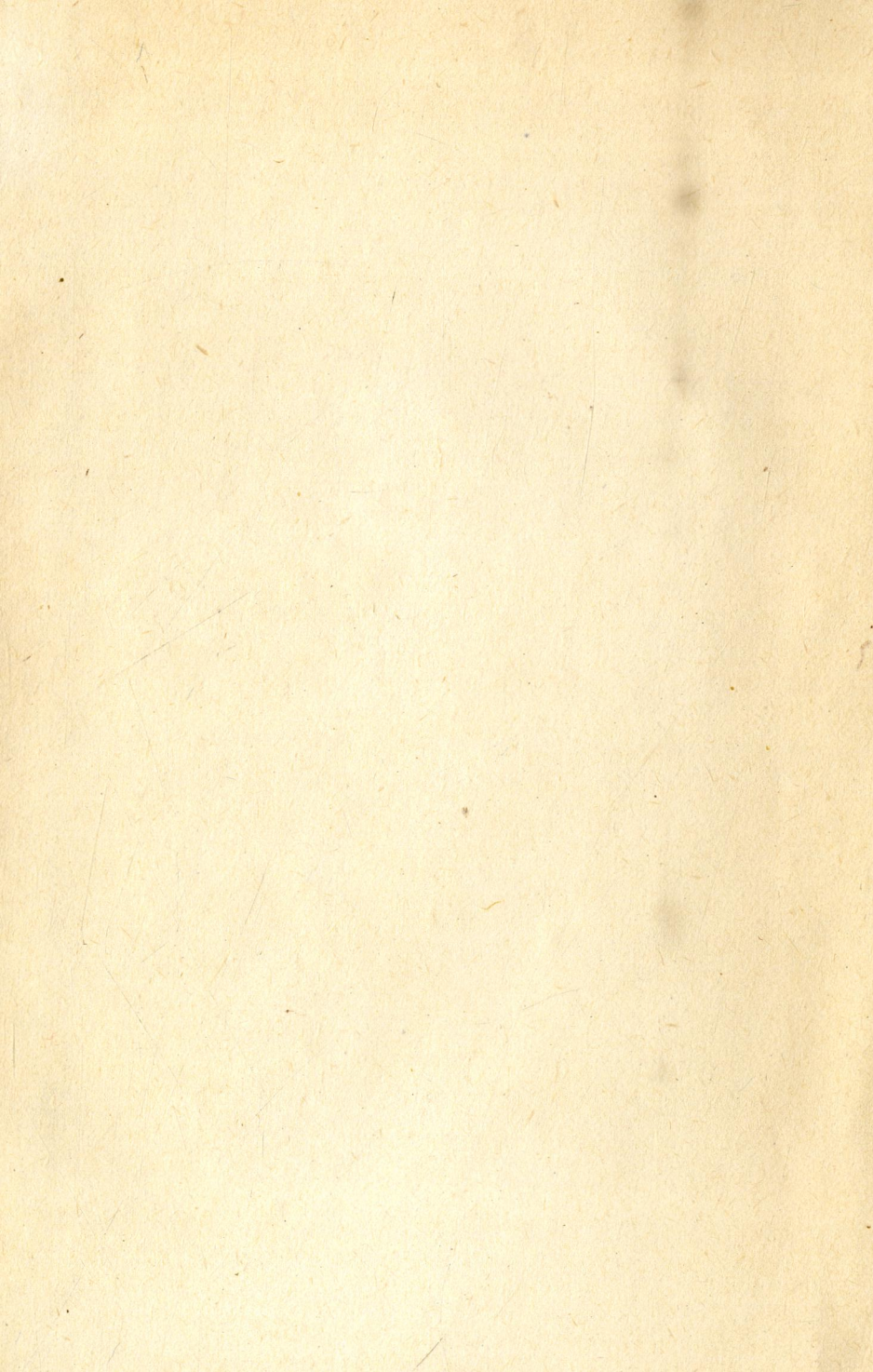
Серце забилося. А далі, віддаль все зменшувалося й зменшувалася. Було 0.6, 0.4, 0.3... Б-р....

* * *

0,90 (1987)

6855

Ціна 1.50 зл.

РЛ 6855 у

М. Гарма
13 днів в
карпатській
Україні